

СКЛАДНОНУЛЬСУФІКСАЛЬНІ ДЕРИВАТИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОКУМЕНТНОЇ ЛІНГВІСТИКИ (на прикладі технічної метамови)

У статті розглянуто місце матеріально не вираженого суфікса у словотвірній системі прикметника української мови, роль та функціонально-стильові особливості складнонультсуфіксальних ад'єктивних дериватів з першим прикметниковим та числівниковим компонентами, що входять до складу бінарних термінів технічної метамови. Установлено, що відповідні композити активно вживаються в текстах спеціальних документів, зокрема наукового, технічного і правового характеру, утворюючи бінарні терміносполуки як економну форму подачі інформації про специфічні ознаки частини механізмів, інструментів та зброї; особливості елементів будівель і споруд; частини засобів пересування, необхідні для їх класифікації.

Ключові слова: документна лінгвістика, термінологічне словосполучення, нульовий суфікс, складнонультсуфіксальний ад'єктивний дериват, соматичний компонент.

Мізіна О. І., Чередник Л. А. Сложнонультсуффиксальные дериваты как объект документной лингвистики (на примере технического метаязыка). В статье рассмотрены место материально не выраженного суффикса в словообразовательной системе имени прилагательного украинского языка, роль и функционально-стилевые особенности сложнонультсуффиксальных адъективных дериватов с первым компонентом, выраженным прилагательным или числительным, входящими в состав бинарных соединений технического метаязыка. Установлено, что соответствующие композиты активно используются в текстах специальных документов, в том числе научного, технического и правового характера, образуя бинарные терминосоединения как экономную форму подачи информации о специфических признаках частей механизмов, инструментов и оружия; особенно в элементах зданий и сооружений; частях средств передвижения, необходимых для их классификации.

Ключевые слова: документная лингвистика, терминологическое словосочетание, нулевой суффикс, сложнонультсуффиксальный адъективный дериват, соматический компонент.

Mizina O. I., Cherednyk L. A. Adjectival Derivatives with Zero Suffixes as Object of Document Linguistics (based on technical meta-language). In the process of the specialists' preparation according to the speciality "Information, library and archive affairs" there is an important role of document linguistics that investigates not only the internal structure of the official document text and its content categories, but also linguistic and stylistic representation. Innovative processes in the terms vocabulary of the Ukrainian language is a constant object of analysis in scientific works of Ukrainian scientists but there are not fully explored word formation peculiarities of adjectives with the nought-suffix (non-expressed, but fixed) as a part of the formant.

The probation of dibasic derivatives, having been created with the nought-suffix and included in the system of connected terms collocations, calls for highly scientific interest; according to it there is the research actuality. The aim of the article is to find out the place, role and functional and stylistic peculiarities of complex nought-suffix adjective derivatives in the system of terms collocations of the technical meta-language in the official documents texts. Achieving of it requires solution to such issues: to set the development tendencies of the nought-suffix formation of adjectives in the system of terms collocations in scientific and technical vocabulary; to reflect functional and stylistic peculiarities of complex nought-suffix adjectives, based on the attributive

collocations, which are the part of two-component terms of the technical meta-language in the documents information.

It has been established that complex nought-suffix adjectives with the first adjective and numeral components being the part of two-component terms and derived from the attributive collocations are being used actively in specialized documents texts of the technical meta-language, especially of scientific, technical and law means elaborating binary terms formations that are the economic form of information representation about specific features of the mechanism parts, instruments and weapons; peculiarities of the buildings and constructions elements; the parts of moving machines needed for their rank.

The complex nought-suffix adjectives are widespread in scientific style of the speech that is explained according to their high informing in connection with linguistic economy and semantic content of such formations. The analysis results of structure-semantic and functional-stylistic peculiarities of complex adjectives created with non-expressed affix confirms the thought about an active role of the formant with the nought suffix in words formation and so in the development of the terms vocabulary in the Ukrainian language.

Key words: *documents linguistics, terminological word combination, the nought suffix, complex nought-suffix adjectives formation, somatic component.*

Поява нових пізнавальних і професійних галузей людської діяльності, що особливо актуалізувалися в умовах глобальних світових змін, призводить до збільшення сфер функціонування мови і появи нових дисциплін, які потребують спеціального лінгвістичного вивчення. До таких новітніх явищ відноситься документна лінгвістика, що виникла на межі функціональної стилістики та лінгвістики тексту і є одним із напрямів сучасного прикладного мовознавства. Ця теоретико-прикладна дисципліна досліджує внутрішню структуру тексту службового документа, його змістові категорії, мовностилістичну репрезентацію. У суто лінгвістичному аспекті вона має на меті, поперше, забезпечити наукову інтерпретацію мовних явищ та особливостей їхнього виявлення у сфері сучасних документно-інформаційних комунікацій, по-друге, висвітлити для фахівців-документознавців усі професійно необхідні лінгвістичні знання. Ця дисципліна вивчає особливості, закономірності й нормативність вербальної репрезентації документної інформації [7, с. 124].

Документна лінгвістика, що формує систему знань про специфіку структурної та змістової організації текстів документів, уміння моделювати ділові папери різних жанрів відповідно до певної комунікативної ситуації, розвиває майстерне володіння термінологічною лексикою, є важливою ланкою в підготовці спеціаліста, запорукою його успіху на ринку праці. Нині можна говорити про появу в сучасному прикладному мовознавстві документної лінгвістики науково-технічного спрямування, оскільки термінологічна компетенція вже давно стала складником професійної компетентності та відображає готовність і здатність фахівця демонструвати належні особистісні якості в ситуаціях професійного спілкування, мобілізуючи для цього знання фахової термінології, вміння та навички використовувати з точністю і лінгвістичною правильністю терміни в усному і писемному професійному мовленні відповідно до нормативних вимог [5, с. 311]. На нашу думку, молодий фахівець має знати різноманітні терміносистеми, що можуть бути пов'язані з його майбутньою трудовою діяльністю.

Інноваційні процеси у словниковому складі термінологічної системи української мови є постійним об'єктом аналізу в наукових працях українських дослідників. Проте, незважаючи на роботу, здійснену в цьому напрямі, питання формування та джерела поповнення нормативної науково-технічної номенклатури та структурно-словотвірні особливості назв наукових номенів у сучасній українській мові залишаються до кінця не з'ясованими, зокрема словотвірні особливості прикметників-термінів із нульовими суфіксами як складником форманта не були предметом дослідження в українській мові, хоча їхні словотвірні типи є досить продуктивними в науковому дискурсі, що підтверджується матеріалами термінологічних словників та довідників. Тому розгляд двоосновних дериватів, утворених нульовими суфіксами, які увійшли до складу зв'язаних термінів-словосполучень, викликає значний науковий інтерес, що зумовлює актуальність дослідження.

Мета нашої статті – виявити місце, роль та функціонально-стильові особливості складнонультсуфіксальних ад'єктивних дериватів у складі термінологічних словосполучень технічної метамови в тексті службового документа. Досягнення висунутої мети передбачає розв'язання таких завдань: установити тенденції розвитку нультсуфіксального творення прикметників у складі термінологічних словосполучень у науково-технічній термінології; висвітлити функціонально-стильові особливості складнонультсуфіксальних ад'єктивів, утворених на базі атрибутивних словосполучень, у складі двокомпонентних термінів технічної метамови в документній інформації; окреслити перспективи розвитку документної лінгвістики науково-технічного спрямування.

Спостереження за словотвірною номінацією у сфері технічної метамови останнього часу дають підставу вважати, що вона, як і вся термінологічна система, активно поповнюється за рахунок складених найменувань. Дослідники вважають, що багатослівні терміни набагато зручніші однослівних, оскільки дозволяють із більшою наочністю показати взаємовідношення окремих понять. Складений термін – це семантично складне найменування, яке з'єднує в одне ціле два або більше повнозначних слова. Він має свою схему будови або структуру, репрезентований дво-, три-, чотирикомпонентними термінами. Саме тому переважна більшість термінів технічної метамови утворилася за моделлю атрибутивного словосполучення.

Останнім часом велика увага приділяється словотвірним особливостям певних терміносистем, зокрема вивчаються й терміни, які утворилися за допомогою нульового суфікса. Нульова суфіксація у творенні військових термінів-субстантивів увійшла до кола досліджуваних проблем Н. Азарової [1], функціональні можливості нульового суфікса в межах поля інструментальності в дериваційній системі сучасної української мови розглянула Н. Долецька [4], дериватологічний аналіз нультсуфіксальних віддієслівних дериватів зі значенням опредметненої дії (на матеріалі технічної лексики) крізь призму лексико-словотвірних типів був здійснений Г. Логвиненко (Волинець) [6], субстантивні деривати з нульовим суфіксом у спеціальній фізичній термінології досліджувала І. Процик [8].

Науковий стиль охоплює всі види і сторони наукової діяльності і всі галузі знань (техніка, точні науки, природознавство, гуманітарні науки). На думку Л. Сидоренко [9] та ін., значну частину термінологічної лексики становлять прикметники, семантика яких пов'язана з якісною характеристикою предметів, якісною чи відносною визначеністю процесів, явищ. У складі термінологічних одиниць прикметники вживаються для відображення різноманітних зв'язків предметів, їхньої взаємодії. Прикметникова термінологічна одиниця виступає окремим знаком-найменуванням, що фіксує відношення між об'єктами дійсності. Розглядаючи прикметники в семантико-граматичному аспекті, І. Вихованець зазначає: «У прикметнику відбулося посилення дієслівного значення стану у бік постійної ознаки предмета» [2, с. 17]. Саме така специфіка прикметника визначає його функціонування у складі термінологічних одиниць.

У прикметникових суфіксальних дериватах, на думку А. Гришенка, за-свідчено кінцеві результати словотвірних процесів, у яких визначальними з лінгвістичного погляду завжди були «приспосовання іменникової, дієслівної <...> семантики для вираження найрізноманітніших ознак у зв'язку з загальним процесом ад'єктивізації» [3, с. 116]. Тому вивчення процесів і засобів на позначення властивостей предметів, їхніх якісних характеристик та набуття ними процесуальних ознак є актуальними для сучасного термінотворення.

Найбільшу функціональну активність ад'єктивні деривати з матеріально не вираженим формантом виявляють у науковому стилі, оскільки мають семантико-словотвірний потенціал для творення складних термінів. Серед складнонультсуфіксальних ад'єктивних дериватів, що вживаються в технічній термінології в текстах службових документів, передусім привертають увагу ад'єктиви, утворені шляхом основоскладання зі сполучною головною (інтерфіксом) та нульовим суфіксом на базі словосполучення, що має в основі: 1) П + І, де П має різноманітну семантику, словотвірне значення «ознака за властивостями того, що названо мотивувальним іменником»: *гостро-, косо-, прямо-, рівно-, тупо-, тонко-, широко-*: *гостролезий, косозубий, прямозубий, рівноплечий, тупорилий, тонконосий, широкогорлий* тощо; 2) Ч + І, де Ч – власне кількісний числівник *одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти-, шест-* та ін., словотвірне значення цього словотвірного типу «ознака за точною кількістю того, що названо мотивувальним іменником»: *одноголовий, тризубий, чотирикрилий, п'ятиверхий, шестикрилий* та ін.

За значенням постпозиційного компонента досліджувані складнонультсуфіксальні композити поділяємо на дві групи: 1) з другим соматичним компонентом (*голова (глава), зуб, крило, нога (ніжка), ріг, рука* та ін.); 2) з другим несоматичним компонентом (*схил, верх, колесо, верста* та ін.). Існують основи іменників, що виражають тільки соматичне (*палець, рука*) чи несоматичне поняття та основи полісемантичних лексем (можуть виражати як соматичне, так і несоматичне поняття), наприклад, іменникові основи: *-горбий* (*горб* «1. Невелике округле підвищення на площині: бугор, пагорок. 2. Жирові відкладення у вигляді наростів на спині у верблюда і деяких інших тварин») [10, Т. 2, с. 125]; *-крилий* (*крило* «1. Літальний орган птахів, комах та деяких

сравнів. 3. Нерухома відносно корпусу плоска поверхня літака (планера тощо), що підтримує його в повітрі під час польоту. 4. тех. Обертальна лопать вітряка. // Обертальна лопать турбіни, колеса пароплава» [10, Т. 4, с. 346]; **-палий** (← *палець* «1. Одна з п'яти рухомих кінцевих частин кисті руки або ступні ноги у людини. 2. Кінцева частина лап тварин і птахів. 3. тех. Деталь у вигляді стержня в машинах, механізмах та ін.») [10, Т. 6, с. 25], а також омонімічні лексеми **-главий (-головий)** (← *голова*¹ «частина тіла людини або тварини, в черепі якої міститься головний мозок; *глава*³ – (*архит.*) назва бані») [10, Т. 2, с. 109]. Деякі з іменникових основ можуть бути полімотивованими, напр., **-зубий** (← *зуб* «кістковий утвір у роті людини та багатьох хребетних тварин, призначений для схоплювання, кусання й подрібнення їжі, а також для захисту»; ← *зубець* – «(спец.) гострий виступ на чому-небудь; частина знаряддя, інструмента, деталі механізму та ін. у формі гострого виступу») [10, Т. 3, с. 724].

Композитні прикметникові деривати, що утворені на базі синтагми «П + І» за структурою «П + І + **-φ** + **-ий**», означають назви механізмів, машин, зброї тощо. Відповідні складні прикметники мають широку сполучуваність і однаково активно реалізують свої прямі та переносні значення: **гостроверха** сучка (*буй*); **-лезий**: **тонколезий меч**, **гостролезий ніж**; **широкогорла гармата**; **гострорубий лютник**; **гострозуба борона**, **прямозубий редуктор**, **прямозубі** та **косозубі шестерні**, **прямозубий** та **косозубий вінець**, **дрібнозуба фреза**, **неповнозубі колеса**. Композити з іменниковою основою із соматичним значенням репрезентовані такими одиницями: **-головий**: **трасуючий гостроголовий снаряд**, **гостроголові**, **круглоголові кулі**; **-носий**: **тупоносі кулі**, **тупоносі** та **гостроносі рашилі**, **напильки**, **кулемети**, **тягачі**, **тупоносі ковальські кувалди**, **тонконосі плоскозубці**, **гостроносий молоток**, **лютник**, **паяльник**, **тупоносий терпуг**; **-плечий** (← *плече*): **рівноплечий важіль**; **-тілий**: **товстотілі міни**, **пустотілий ніж**.

Нультсуфіксальні композити з першим прикметниковим компонентом активно функціонують у метамові будівництва й архітектури й означають особливості елементів будівель і споруд. Вони репрезентовані дериватами з іменниковими основами: **-верхий**: **гостроверха солом'яна покрівля**, **плосковерхий сарай**; **островерхі**, **пласковерхі будівлі**, **туповерха покрівля**; **-дахий**: **крутодахі замки**; **-стелий**: **низькостелий будинок**; **-схилий**: **крутосхилий дах**; **-шпилий**: **гострошпилі кірхи** (лютеранські церкви); **-тілий** (соматичне значення): **широкотіла груба**. Складнонультсуфіксальні деривати з іменниковими основами **-носий** (← *ніс*) у значенні «передня частина човна, судна, літака та ін.» [10, Т. 5, с. 426] і **-крилий** можуть означувати частини засобів пересування: **гостроносий корпус корабля**; **швидкокрилий літак**, **легкокриле приладдя**. Недостатність, достатність або рівність певної ознаки порівняно з нормою підкреслюють деривати з другим іменниковим компонентом: **-вагий**: **легковагий** («невеликої або меншої, ніж треба, ваги»): **легковагий сталевий брутт**; **шамотна легковага цегла**.

Серед ад'єктивів утворених на базі синтагми «Ч + І» за структурою «Ч + І + **-φ** + **-ий**» (**-φ** – нультсовий суфікс) зафіксовані композити, що означають частини механізмів, інструментів, зброї з такими іменниковими основами: **-бокій**: **однобокій ніж**, **двобокій меч**; **-колесий**: **двоколесий велосипед**; **-зубий**

(← зубець): *хірургічний двоzubий, триzubий гачок, одноzubий розрихлювач буль-дозерно-розрихлювального агрегату; -лезий: дволезий плуг; -крилий: однокрилий літальний апарат, двокрилий літак; -рубий: трирубий терпуг.*

У метамові будівництва та архітектури частини споруд і будівель означають ад'єктивні композиції із основами: *-верхий: триверхий храм, чотириверха церква; -схилий: односхила покрівля, односхилий, двосхилий, чотирисхилий дах; -главий: Триглавий Покровський собор, чотириглава церква; -крилий: однокрилий поворотний міст; частини корабля й судна – деривати з постпозиційним компонентом -щоглий: однощоглий човен, двощогле судно, трищогла шхуна.*

До ад'єктивів, що означають частини механізмів, інструментів, зброї віднесено складнонультсуфіксальні деривати з іменниковими основами: *-головий: одноголовий зварювальний апарат; -лапий: однолапий якір, дюбель; -ногий: однонога опора; -плечий: дротяний одноплечий кламер, одноплечий румпель, двоплечий важіль, триплечий знімач, триплечий циркулятор мостового типу; -рогий: однороге ковадло, дворогий якір, дворогий наконечник стріли, трирогой ізолятор, однорогі, дворогі гаки для кранів. Ці деривати з'явилися на основі метафоричного перенесення та вказують на подібність голови, лапи, ноги, плеча, рога істоти до виступів на знарядді, інструментах, деталях механізмів.*

Останнім часом помітно активізувався процес широкого входження термінів у загальне мовлення, тому дослідження словотвірної-структурної особливостей технічної термінології на сьогоднішній день залишається досить актуальним. Спостереження за словотвірною номінацією у сфері технічної метамови останнього часу дають підставу вважати, що вона, як і вся термінологічна система, активно поповнюється за рахунок складених найменувань. Складнонультсуфіксальні ад'єктиви з першим прикметниковим і числівниковим компонентами, що входять до складу двокомпонентних термінів, утворених на базі атрибутивного словосполучення, активно вживаються в технічній метамові у текстах спеціалізованих документів, зокрема наукового, технічного і правового характеру, утворюючи бінарні терміносполуки як економну форму подачі інформації про специфічні ознаки частин механізмів, інструментів та зброї; особливості елементів будівель і споруд; частин засобів пересування, необхідні для їхньої класифікації.

Технічна метамова репрезентована складнонультсуфіксальними композиціями з постпозиційним компонентом, що має значення соматичного і несоматичного поняття. Подібні основи полісемантичних лексем з'явилися на основі метафоричного перенесення та вказують на подібність голови, лапи, ноги, плеча, рога, руки істоти до виступів на знарядді, інструментах, деталях механізмів й утворені на основі вторинної номінації. Складнонультсуфіксальні ад'єктивні деривати поширені в науковому стилі мовлення, що пояснюється їхньою високою інформативністю в поєднанні з мовною економією і семантичною місткістю таких утворень. Результати аналізу структурно-семантичних і функціонально-стильових особливостей складних прикметників, утворених за участі матеріально не вираженого афікса, підтверджують думку про активну роль форманта з нульовим суфіксом у словотворенні, а відтак і в розвитку словника української мови.

На сучасному етапі ад'єктивні деривати з матеріально не вираженим суфіксом, що входять до складу бінарних термінів, є відкритою групою для поповнення новими лексемами.

У перспективі передбачено проаналізувати сферу функціонування й характер уживання нультсуфіксальних прикметникових дериватів у науковому стилі сучасної української мови на матеріалі медичної термінології з метою виявлення їхньої словотвірної продуктивності.

Документна лінгвістика науково-технічного спрямування є специфічною галуззю лінгвістичного знання, що потребує подальшого концептуального уточнення та адаптації вихідних понять, розроблюваних у традиційних напрямках лінгвістичних теоретичних і прикладних знань. Дослідження науково-технічного спрямування в сучасному прикладному мовознавстві належать до найбільш актуальних, оскільки науково-технічний обмін інформацією в умовах глобалізації є важливою умовою економічної стабільності як України, так і будь-якої іншої країни світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Азарова Н. В.** Способи морфологічного словотвору в українській військовій термінології [Електронний ресурс] // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. — 2002. — № 2. — Режим доступу : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2147.pdf>.
2. **Вихованець І. Р.** Частина мови в семантико-граматичному аспекті — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с. — С. 17.
3. **Грищенко А. П.** Морфемна структура прикметника української мови (суфіксальний словотвір) // Морфологічна будова української мови. — К. : Наук. думка, 1975. — С. 96–140, 116.
4. **Долецька Н. Ф.** Нультсуфіксальні *nomina instrumenti* в дериваційній системі сучасної української мови // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. — 1998 — №1. — С. 44–47.
5. **Дорошенко С. М.** Формування термінологічної компетенції студентів технічного профілю // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). — Вип. 5 : зб. наукових праць / за ред. академіка Л.І. Мацько. — К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. — С. 311–317.
6. **Логвиненко Г. М.** Нультсуфіксальні найменування опредмеченої дії (на матеріалі технічної лексики) [Електронний ресурс] // *Ucrainistica* : Збірник наукових праць. — Кривий Ріг, 2002. — С. 110–117. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vftk/2007_4.pdf
7. **Медведь О.В.** Документна лінгвістика як напрямок сучасного прикладного мовознавства // Гуманітарний часопис. — 2005. — № 2. — С. 124–126.
8. **Процик І.** Деривати з нульовим суфіксом у загальноживаній та терміній лексиці української мови // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. — 2004. — Вип. 34. — Ч. 1. — С. 464–467.
9. **Сидоренко Л. М.** Суфіксальні деривати в професійній термінології (нормативний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». — К., 2004. — 19 с.
10. **Словник української мови** : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [гол. ред. І. К. Білодід]. — К. : Наук. думка, 1970–1980.

Мізіна Ольга Іванівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, Першотравневий проспект, 24, Полтава, 36011, Україна.

E-mail: ola_mizina@mail.ru
tel.: +380950954664, (0532)685856
orcid.org/0000-0002-1988-6353

Mizina Olga Ivanivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University. Pershotravnevyi Av. 24, Poltava, 36011, Ukraine.

Чередник Людмила Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, Першотравневий проспект, 24, Полтава, 36011, Україна.

E-mail: ludmila.cherednik@gmail.com

tel.: +380506635929, (0532)631492

orcid.org/0000-0001-9589-8041

Cherednyk Liudmyla Anatolijivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University. Pershotravnevyi Av. 24, Poltava, 36011, Ukraine.